

بررسی و تحلیل میزان توجه به مفاهیم دفاع مقدس در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی

نویسندگان: دکتر مهدی سبحانی نژاد^{۱*} و رضا جعفری هرندی^۲

۱. استادیار دانشگاه شاهد

۲. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه اصفهان

* E-mail: sobhaninejad@shahed.ac.ir

چکیده

در پژوهش حاضر پنج سؤال پژوهشی با هدف تحلیل میزان توجه کتاب‌های درسی فارسی، دینی، اجتماعی و تاریخ دوره ابتدایی و راهنمایی به محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با دفاع مقدس، طرح و مورد بررسی واقع شده است. روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا است، جامعه پژوهش نیز شامل چهار عنوان کتاب درسی فارسی، دینی، اجتماعی و تاریخ دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی چاپ سال تحصیلی ۸۲-۸۳ (در مجموع بیست و چهار جلد کتاب درسی) بوده است که همه آن‌ها به عنوان نمونه انتخاب و مورد بررسی واقع شده‌اند. ابزار اندازه‌گیری، چک‌لیست تحلیل محتوای محقق ساخته بوده و یافته‌های پژوهش نیز با بهره‌گیری از شاخص آماری توصیفی مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفته است. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که: ۱. در مجموع چهار عنوان کتاب مورد بررسی ۹۰۳ مرتبه به مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با دفاع مقدس توجه شده است. روند مذکور در کتاب‌های فارسی، دینی، اجتماعی و تاریخ به ترتیب ۴۸۶، ۱۴۹، ۱۸۱ و ۸۷ مرتبه بوده است، بنابراین در کتاب‌های فارسی بیش‌ترین و در کتاب‌های تاریخ کم‌ترین توجه به مفاهیم دفاع مقدس شده است. ۲. در بین چهارده محور مفهومی مورد بررسی بیش‌ترین توجه به محور واژه‌ها و اصطلاحات دفاع مقدس و کم‌ترین توجه به محور خسارت‌های اجتماعی بوده است و به دو محور مفهومی؛ ابتکار، خلاقیت و خودکفایی هیچ‌گونه توجهی نشده است. ۳. بیش‌ترین توجه به محورها و مؤلفه‌های مفهومی دفاع مقدس به ترتیب در کتاب‌های درسی پایه تحصیلی دوم راهنمایی، پنجم ابتدایی، چهارم ابتدایی، سوم ابتدایی، سوم راهنمایی، اول راهنمایی، اول ابتدایی و دوم ابتدایی بوده است. ۴. در کتاب‌های درسی پایه دوم راهنمایی بیش‌ترین توجه به مفاهیم دفاع مقدس شده است و در کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی هیچ‌گونه توجهی به این مفاهیم نشده است.

کلید واژه‌ها: تحلیل محتوای، کتاب درسی، دفاع مقدس، دوره ابتدایی و راهنمایی

- دریافت مقاله: ۸۲/۹/۲۶
- ارسال به داوران:
 - ۱) ۸۲/۹/۲۶
 - ۲) ۸۵/۶/۲۷
 - ۳) ۸۵/۶/۲۷
 - ۴) ۸۵/۶/۲۷
- دریافت نظر داوران:
 - ۱) ۸۲/۱۱/۸
 - ۲) ۸۵/۹/۶
 - ۳) ۸۵/۹/۹
 - ۴) ۸۵/۱۰/۶
- ارسال برای اصلاحات:
 - ۱) ۸۵/۲/۱۱
 - ۲) ۸۶/۸/۵
- دریافت اصلاحات:
 - ۱) ۸۵/۳/۱۱
 - ۲) ۸۶/۱۱/۱۶
- ارسال به داور نهایی:
 - ۱) ۸۶/۴/۱۸
 - ۲) ۸۶/۱۲/۱۸
- دریافت نظر داور نهایی:
 - ۱) ۸۶/۷/۳
 - ۲) ۸۷/۲/۳
- پذیرش مقاله: ۸۷/۲/۱۰

Scientific-Research
Journal of
Shahed University
Fourteen Year
No. 27
2008

دوماهنامه علمی- پژوهشی
دانشگاه شاهد
سال چهاردهم- دوره جدید
شماره ۲۷
اسفند ۱۳۸۶

مقدمه

چند ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی ایران در جنگی ناخواسته درگیر شد. جنگ هشت ساله که

به مرور دفاع مقدس نام گرفت، تبعات فراوانی در عرصه‌های مختلف به همراه داشت. از پیامدهای هشت سال دفاع مقدس، پیدایش مجموعه‌ای از مفاهیم و اصطلاحات در زمینه دفاع از دین، میهن،

معتبر در میدان‌های مین به شکل خارق‌العاده و شهادت‌طلبانه‌ای عملی می‌شد که ریشه در فلسفه شهادت‌طلبی ایرانیان دارد [۲].

مجموعه میرات معنوی دفاع مقدس که به صورت شعر، داستان، نمایش، گزارش، وصیت‌نامه، روایت و سایر گونه‌های ادبی گردآوری شده و به جای مانده است شامل موضوعاتی پیرامون دفاع داخلی، دفاع ملی- میهنی، ادبیات زندان، بازداشتگاه، اسارت، مهاجران، زندگی اردوگاهی، اشغال و مقاومت، تبعید و پشت جبهه در دوران جنگ و پس از آن [۲] است. این مجموعه را می‌توان به دو دسته آثار تقسیم کرد، دسته‌ای که مستقیماً به توصیف جنگ (رزمندگان، وقایع جنگ، ادوات، فنون، نقشه‌ها و غیره) می‌پردازد و دسته‌ای که غیرمستقیم موضوعات مربوط به جنگ (مهاجرت، بمباران شهرها، پشت جبهه، حضور در جنگ، خانواده رزمندگان و غیره) را توصیف کند.

از دید جامعه شناختی، در تاریخ هر قوم مقاطع بحرانی و سرنوشت‌سازی وجود دارد که حفظ و نگهداشت یاد آن، مستلزم وحدت ملی، مشارکت و حضور تمامی نیروهای فعال جامعه است [۵]. مجموعه معنوی یادمان‌های دفاع مقدس از موضوعاتی است که حفظ آن برای تداوم دینی و ملی جامعه ایرانی ضروری است و الزام این نگهداشت، مختص بزرگسالان نیست، بلکه لازم است با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله دستگاه آموزش و پرورش، به صورتی شایسته برای نسل فردا نیز حفظ شود و به شکلی مطلوب به آنان انتقال یابد [۶].

محتوای کتاب‌های درسی مدارس و به خصوص دروسی چون ادبیات فارسی، دینی، تاریخ و علوم اجتماعی زمینه‌های مطلوبی هستند که می‌توان یادمان‌های سرشار از موضوع‌های ارزشمند سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، معنوی و اخلاقی دفاع مقدس را به وسیله آن‌ها حفظ کرد و توسعه داد [۷]. ورود ادبیات دفاع مقدس به عرصه متون آموزشی به ویژه کتاب‌های درسی از شیوه‌های مهم اشاعه مفاهیم و یادمان‌های دفاع مقدس و از راهکارهای حفظ و ارتقای ارزش‌های آن است [۸ و ۲].

در الگوی نظام آموزش و پرورش ایران، اغلب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چهارچوب کتاب درسی (textbook) صورت می‌گیرد. کتاب درسی از کارآمدترین ابزارهایی است که می‌تواند نقش مهمی در

ناموس و هم‌چنین مبارزه با تجاوزگر در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی بود [۱ و ۲] که با زبان هنری بیان شده‌اند و البته بخش کوچکی از حقیقت دفاع مقدس‌اند. این مجموعه ادبی و معنوی که اصطلاحاً به آن ادب پایداری گفته می‌شود، به طور جاودانه و قابل انتقال در ذهن ایرانیان به یادگار مانده است.

مجموعه معنوی مذکور بخشی از تاریخ، فرهنگ و سلوک اجتماعی جامعه ایرانی است و لازم است به نحو مقتضی، منتخبی شایسته از این میراث به درستی و با جامعیت مطلوب به نسل آتی منتقل شود. مصادیق شاخص مجموعه به یادگار مانده از دفاع مقدس شامل نمونه‌های متفاوتی است و مواردی چون ترسیم چهره رنج کشیده و مظلوم مردم، دعوت به مبارزه، بیان جنایت‌ها و بیدادگری‌ها، توصیف و ستایش جان‌باختگان، شهیدان، جانبازان، ایثارگران، القای امید به پیروزی، ستایش آزادی و آزادگی، ستایش سرزمین خود و طرح نمادهای اسطوره‌ای ملی و تاریخی از آن جمله هستند [۲].

نمادهایی تاریخی از جنس گنجینه دفاع مقدس را می‌توان در تاریخ اسلام برای نخستین مرتبه در قصاید ابوطالب (ع) در ستایش و دفاع از ساحت پیامبر (ص) و مسلمانان شکنجه دیده [۳] و هم‌چنین در انواع جنگ‌ها و غزوات پیامبر و مؤمنین صدر اسلام و نیز در حماسه عظیم عاشورا ملاحظه کرد. موارد فوق که نمونه‌هایی از میراث دفاع پیامبر و اهل بیت (ع) در طول تاریخ پس از اسلام است، عمدتاً به وسیله شعر که اصلی‌ترین رسانه مطرح در آن عصر بود به یادگار مانده است، زیرا که شعر به واسطه انس و الفت با جامعه، کارکردی بسیار مؤثر داشته است [۲].

حفظ میرات دفاع ملت‌ها برای انتقال به نسل آتی همواره مورد توجه بوده و به ویژه پس از جنگ‌های جهانی نمود بیش‌تری یافته است. به عنوان نمونه، پدیده تمنای شهادت در تاریخ مقاومت ملل، پیشینه‌ای روشن دارد، به طوری که خلبانان جوان و داوطلب ژاپنی شب قبل از ماموریت در مراسمی شرکت می‌کردند و با پوشیدن لباس سفید به طور نمادین خود را از علایق دنیوی می‌پیراستند و صبح روز بعد در باند پرواز، جعبه‌ای دریافت می‌کردند که قاعدتاً باید خاکسترشان در آن جای می‌گرفت [۴]. در دوره هشت ساله دفاع مقدس کشور ما نیز، گشودن

تهیه و تدوین محتوای کتاب های درسی باید بر اساس اصول برنامه ریزی درسی باشد. در این زمینه تناسب محتوا با نیازها، علائق و تجربیات زندگی دانش آموزان باید مدنظر قرار گیرد. به علاوه برخی از ضوابط عملی انتخاب محتوا شامل ارتباط با مسائل روز، توجه به میراث فرهنگی، پایه آموزشی مداوم و فرصت مناسب برای فعالیت های یادگیری چندگانه نیز باید مورد توجه برنامه ریزان درسی واقع شود [۱۵ و ۱۴].

لوی (Lewy) در ۱۹۹۹ معتقد است که اصطلاح محتوای برنامه درسی (Content Curriculum) نه تنها به قسمت ها و قطعه های سازمان یافته ای اطلاق می شود که به گونه ای منظم، یک حوزه را تشکیل می دهند، بلکه شامل وقایع و پدیده هایی است که به نحوی با رشته های مختلف علمی ارتباط دارند [۱۶ و ۱۲]. در این زمینه کانلی (Connolly) در ۱۹۹۱ معتقد است محتوای برنامه درسی حقایق خاص، عقاید، اصول و مسائلی را شامل می شود که در یک درس خاص گنجانده شده اند [۱۷ و ۱۸].

حداقل دو نوع محتوا در برنامه درسی قابل شناسایی است. محتوای مکتوب یا همان کتاب درسی که مورد مطالعه قرار می گیرد و محتوای شفاهی که مکتوب نیست و شامل توضیحات معلم و نحوه تدریس وی در کلاس درس است. جنبه های نظری، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و فردی، از زمینه های پیچیده ای هستند که روی ماهیت تصمیمات مرتبط با محتوای برنامه درسی تأثیر می گذارند [۱۹ و ۲۰].

بین دوره های تحصیلی نظام آموزشی کشور، دوره های ابتدایی و راهنمایی از نظر شکل گیری شخصیت دانش آموزان، تربیت حواس، تربیت تخیل، شناخت استعدادها و رغبت های فردی، پرورش فضایل اخلاقی و معنوی، افزایش تجارب و معلومات عمومی برای بهتر زیستن در جامعه و رشد تفکر علمی از اهمیت ویژه ای برخوردارند [۲۱]. برای دوره ابتدایی و راهنمایی اهداف اعتقادی، اخلاقی، علمی، فرهنگی، هنری، اجتماعی، زیستی، سیاسی و اقتصادی متعددی سیاست گذاران آموزشی [۲۲] طرح کرده اند که در برخی از موارد، توجه به موضوع دفاع مقدس و حوزه ها و مؤلفه های آن می تواند بستر خوبی

انتقال و توسعه فرهنگ پایداری هشت سال دفاع مقدس داشته باشد. هم چنین کتاب درسی می تواند عامل انتقال و توسعه میراث دفاع مقدس و زمینه ساز تحقق رفتارهای عملی متناسب با ارزش های آن در کسانی باشد که انتظار می رود در آینده ادامه دهنده این ارزش ها باشند [۹]. البته برای دستیابی به هدف فوق، انتخاب محتوا و چگونگی سازماندهی آن در قالب کتاب های درسی از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

رسیدن به اهداف حقیقی انتقال و توسعه دست آوردهای معنوی دفاع مقدس مستلزم آشنایی دانش آموزان با مفاهیم، اصطلاحات و آگاهی های دفاع مقدس و نیز دستیابی به نگرش مثبت درباره آن است تا در نهایت میل به اقدامات عملی درخصوص پیام های آن در دانش آموزان برانگیخته شود و به عبارت دیگر، تغییرات مطلوبی در رفتار دانش آموزان در این زمینه بروز کند و این کار نیازمند برنامه ریزی درسی جامع است.

برنامه ریزی درسی طی دو فرایند طراحی و تدوین برنامه درسی عملی می شود و مستلزم ملاحظه و تصمیم گیری درخصوص عناصری چون اهداف، محتوا، مواد آموزشی، راهبردهای یاددهی - یادگیری، زمان، فضا، ارزیابی و نیز تدوین عملی برنامه درسی براساس تصمیمات اتخاذ شده در فرایند طراحی است [۱۰]. به عبارت دیگر، این فعالیت مشتمل بر ملاحظه تمامی عناصر برنامه درسی در فرایند طراحی و تصمیم گیری درخصوص آن است که نهایتاً به تدوین عملی این برنامه در قالب عناوین درسی مختلف مدرسه با توجه به محتوای هر موضوع درسی منتهی می شود و بی تردید در این فرایند یکی از مهم ترین عناصر، انتخاب محتوا و سازماندهی برنامه های درسی مذکور براساس اصول انتخاب، تنظیم و سازماندهی محتوا است. به عبارت دیگر، یکی از ارکان بنیادی برنامه ریزی درسی است و سازمان دادن محتوا مقوله ای حساس در تدوین برنامه درسی است [۱۰ و ۱۱].

محتوای برنامه درسی مشتمل بر مجموعه مفاهیم، مهارت ها و گرایش هایی است که برنامه ریزان درسی آن ها را انتخاب و سازماندهی خواهند کرد [۱۲]. محتوا می تواند شامل؛ دانش، اطلاعات، مهارت ها، گرایش ها و ارزش هایی باشد که برای تحقق اهداف مورد نظر، یادگیرنده باید آن ها را بیاموزد [۱۳].

به همین دلیل معلمان دوره‌های مختلف تحصیلی، فرصت کافی برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس در اختیار ندارند. برلسون (Berlson) [۲۶] به نقل از وال ورث (Walworth) در پژوهشی نحوه طرح جنگ آمریکا و مکزیک در اواسط قرن نوزدهم را در کتاب‌های درسی تاریخ دو کشور مقایسه کرده است. بنابر نتایج بررسی وی، در محتوای کتاب‌های درسی آمریکایی آمده است که آمریکا مدت زمان زیادی توهین‌های رؤسای جمهوری مکزیک را تحمل کرده و سپس وارد جنگ شد، به پیروزی رسید و به حاشیه‌ای از صحرا و سرزمین بومیان قناعت کرد؛ اما در مقابل در محتوای کتاب‌های درسی مکزیک آمده است که آمریکا به تدریج و بی‌رحمانه بر سرزمین‌های مکزیک تسلط یافته و با دسیسه خود را تیرنه کرده است.

بررسی‌های انجام شده درباره محتوای کتاب‌های درسی کشورهای مختلف نشان داد که کتاب‌های درسی بیشتر کشورهای به نوعی به جنگ‌های آن کشور با سایر کشورها پرداخته‌اند و در این زمینه می‌توان به ذکر مصادیقی از جنگ‌های استقلال اواسط قرن هفدهم و جنگ دوم جهانی در کتاب‌های درسی آمریکا اشاره کرد به علاوه، در کتاب‌های درسی کشورهای اروپایی اشاراتی به جنگ جهانی دوم شده است [۹].

نتیجه این که کتاب درسی به عنوان بعد محتوایی برنامه درسی مدارس، چنانچه مبتنی بر دو فرایند انتخاب و سازمان‌دهی محتوا باشد و به‌طور شایسته تهیه شده باشد، می‌تواند بخش عظیمی از ادبیات گردآمده پیرامون دفاع مقدس را به دانش‌آموزان منتقل و زمینه‌ساز درک و فهم آنان از پیام‌های دفاع مقدس شود. در این روند، شناسایی محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با دفاع مقدس گام نخست خواهد بود، پس از آن می‌توان در محتوای کتاب‌های درسی از این عناصر استفاده کرد. در این جا برای شناسایی محورها و مؤلفه‌های مفهومی مطرح شده درخصوص دفاع مقدس، نتایج پژوهش‌های انجام شده پیشین و همچنین متون موجود درباره ادبیات دفاع مقدس تحلیل شده و محورها و مؤلفه‌های حاصل در جدول شماره یک آمده است. این جدول نشان دهنده، چهارده محور و یکصد و هشتاد مؤلفه مفهومی درخصوص دفاع مقدس است.

برای برآورده شدن این اهداف و زمینه‌ساز رشد دانش‌آموزان باشد.

در مرور معدود پژوهش‌های که درباره توجه به پیام‌های دفاع مقدس در کتاب‌های درسی دو دوره ابتدایی و راهنمایی انجام گرفته است، مشخص شد که ربانی در ۱۳۶۵ در پژوهشی تحت عنوان «ادبیات پایداری و دفاع مقدس در کتاب‌های درسی چاپ سال ۱۳۶۴»، دریافته است که در بیست و سه درس از کتاب‌های فارسی دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه به موضوع دفاع مقدس پرداخته شده است [۲۳].

دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در سال ۱۳۷۲ در پژوهشی تحت عنوان «مروری بر آثار و ارزش‌های دفاع مقدس در کتاب‌های درسی» نشان داد، از ۲۵ عنوان کتاب درسی مورد بررسی در دوره ابتدایی، در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی، تعلیمات دینی، فارسی و تاریخ به موضوع دفاع مقدس توجه شده است [۲۴].

ربانی [۷] در پژوهش دیگری تحت عنوان «دفاع مقدس در کتاب‌های درسی دانش‌آموزان» اظهار داشت، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی نشان داده است که در کتاب‌های فارسی پایه‌های مختلف ابتدایی و راهنمایی در یک یا چند درس به دفاع مقدس پرداخته‌اند، هم‌چنین در کتاب تعلیمات اجتماعی سوم و پنجم، دینی سوم، هنر چهارم و پنجم ابتدایی به‌علاوه آموزش دفاعی سوم راهنمایی و کتاب‌های عربی سوم، تاریخ ایران دوم و آمادگی دفاعی دبیرستان، نمونه‌هایی از ادبیات دفاع مقدس دیده می‌شود.

معتمد علیخانی [۲۵] در پژوهشی تحت عنوان «تأثیر هشت ساله جنگ تحمیلی بر واژگان زبان فارسی و به‌وجود آمدن اصلاحات و تغییرات جدید در دوره دفاع مقدس» نتیجه گرفت که جنگ تحمیلی بر واژگان زبان فارسی، تأثیراتی داشته است.

صباغیان [۹] در پژوهشی تحت عنوان «معلم، دفاع مقدس و کتب درسی» به بررسی میزان اهمیت و به‌کارگیری مفاهیم، اصطلاحات، اشعار و مسایل مربوط به دفاع مقدس در کتاب‌های درسی دوره‌های مختلف تحصیلی پرداخته و نشان داده است که در اکثر کتاب‌های درسی یا به دفاع مقدس پرداخته نشده یا اگر از آن سخن به میان آمده، بسیار اندک، شتاب‌زده و غیرعلمی بوده است.

جمعاً بیست و چهار جلد بوده‌اند. نمونه پژوهش شامل کلیه بیست و چهار جلد کتاب درسی مذکور است. به عبارت دیگر نمونه‌گیری انجام نشده و کل جامعه پژوهش به عنوان نمونه انتخاب و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

ابزار اندازه‌گیری

ابزار گردآوری داده‌ها، چک لیست تحلیل محتوای کتاب‌های درسی محقق ساخته بود که برای ساخت آن، ابتدا کلیه پژوهش‌های مرتبط با این بررسی تا محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با دفاع مقدس شناسایی شود. نتایج این بررسی در جدول شماره ۱ با چهارده محور و یکصد و هشتاد مؤلفه مفهومی آورده شده است.

چهارده محور مذکور شامل واژه‌ها و اصطلاحات، نیروهای درگیر، ادوات و تجهیزات نظامی، دانش، مهارت و مدیریت دفاع، تقویت روحیه مقاومت، ابتکار و خلاقیت، ارزش‌ها، اسارت، خود کفایی، دفاع از ارزش‌های اسلامی، ملی و انسانی، آسیب‌های انسانی، خسارت‌های اقتصادی، خسارت‌های اجتماعی و خیانت‌ها است که هر یک از آن‌ها نیز خود حاوی مؤلفه‌های مفهومی هستند.

برای حصول اطمینان از روایی (validity)، ابتدا کلیه محورها و مؤلفه‌های مفهومی استخراجی اولیه در اختیار گروهی از صاحب‌نظران عرصه ادبیات دفاع مقدس و همچنین برنامه‌ریزان درسی گذاشته شد و از آن‌ها خواسته شد که محورها و مؤلفه‌های مفهومی را به لحاظ درجه تناسب با مفاهیم دفاع مقدس، در طیفی از یک تا پنج ارزش‌گذاری کنند. ماحصل بررسی نتایج ارزش‌گذاری‌های آنان، تأیید چهارده محور و یک صد و هشتاد مؤلفه مفهومی دسته‌بندی شده در محورها با ارزش میانگین ۴/۴۵ بوده است. در واقع از دید آنان، محورها و مؤلفه‌های مفهومی استخراجی روایت مناسبی از مقوله مورد بررسی بوده است. به علاوه در فرایند نهایی ساخت ابزار، برای اطمینان از روایی صوری و محتوایی، چک لیست تهیه شده اولیه را صاحب‌نظران و متخصصان مذکور دوباره در طیفی از یک تا پنج ارزش‌گذاری کردند و این بار نیز ارزش میانگین ۴/۵۷ به دست آمد.

برای تأمین پایایی (reliability) ابزار از روش اجرای مجدد استفاده شد، بدین‌صورت که فرم تهیه شده نهایی

پژوهش حاضر پس از دست‌یابی به اساسی‌ترین محورها و مؤلفه‌های مفهومی دفاع مقدس (شامل چهارده محور و یکصد و هشتاد مؤلفه مفهومی است و در بخش ابزار گردآوری داده‌ها، نحوه مطالعه و ساخت آن به‌طور مفصل شرح داده است) به دنبال بررسی این مسئله بود که در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی تا چه اندازه به محورها و مفاهیم استخراجی فوق توجه شده است؟ بر این اساس، برای تعیین میزان توجه به مفاهیم فوق در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم مذکور، پنج سؤال زیر طرح و بررسی شده است:

۱. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی فارسی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟

۲. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی دینی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟

۳. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی اجتماعی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟

۴. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ پایه‌های مختلف دوره راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟

۵. به چه میزان در محتوای مجموع چهار کتاب درسی مورد بررسی در پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟

روش پژوهش

با عنایت به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مورد بررسی و هم‌چنین ابزار مورد استفاده، روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا (content analysis) بوده است. تحلیل محتوا، روش مطالعه و تجزیه و تحلیل ارتباطات به شیوه نظام‌دار، عینی و کمی است که به شیوه‌های مختلف و طی مراحل متعدد انجام می‌شود. کتاب‌های درسی از جمله اسنادی هستند که می‌توان با بهره‌گیری از فنون تحلیل محتوا، آن‌ها را مورد بررسی قرار داد [۱۷].

جامعه آماری نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری مورد مطالعه شامل کلیه کتاب‌های درسی فارسی، دینی، علوم اجتماعی و تاریخ دوره ابتدایی و راهنمایی است که در سال تحصیلی ۸۳ - ۸۲ چاپ شده و

جدول ۱: طبقه بندی محورها و مؤلفه‌های مفهومی برگرفته از پژوهش‌ها و متون مرتبط با دفاع مقدس

محورها	مؤلفه‌های مفهومی
واژه‌ها و اصطلاحات	دفاع، دفاع مقدس، جنگ تحمیلی، جنگ، مبارزه، نبرد، پیکار، جنگ مسلحانه، شکار، تهاجم، جهاد، تجاوز، صلح، دستور، سازمان ملل، شکست، صدام، آتش بس، کافر، بعثی، پیروزی، جنگ طلبی، جبهه، گلستان شهدا، اعزام به جبهه، ایران، عراق، شهید، بنیاد شهید، مناطق و شهرهای مربوط به جنگ، پشت جبهه، انفجار، پرچم، چفیه، امام خمینی، ادیان و اقوام ایرانی مثل مسیحی یا کرد و...، تاریخ‌های مهم جنگ، افراد تأثیرگذار در جنگ، عملیات
نیروهای درگیر	سرباز، بسیجی، ارتشی، سپاهی، پاسدار، رزمنده، جهادگر، امدادگر و سایر نیروهای نظامی و انتظامی، ارتش، بسیج، سپاه، جهاد سازندگی، کمیته، هوانیروز و سایر ارگان‌های نظامی و انتظامی، مجاهد، داوطلب مهاجر، هم رزم، فرمانده، بی‌سیم‌چی، نیروهای دشمن
ادوات و تجهیزات نظامی	اسلحه و تفنگ، توپ، رگبار، تانک، نقشه، مین، منور، مسلسل و تیربار، کوله پشتی، هواپیمای جنگی، سلاح‌های شیمیایی، پادگان و پایگاه، گلوله، رسام، بی‌سیم، نارنجک، خاک‌ریز، خمپاره، ماسک و دیگر تجهیزات ضدشیمیایی، آمبولانس، پدافند، سایت
دانش، مهارت و مدیریت دفاع (جنگ)	طراحی عملیات، مأموریت، اجرای عملیات، تخریب، تاکتیک، تبلیغات، پیش‌روی، شناسایی، عقب نشینی، حمله یا تک، ضدحمله یا پاتک، محاصره، مانور، سنگرسازی، آموزش نظامی، فنون رزمی، قدرت نظامی، سینه‌خیز، آمادگی رزمی، مین‌گذاری، تیراندازی، شلیک، قاطعیت، برنامه‌ریزی، فرمان‌دهی، رهبری، پیشرو بودن، نظارت، کنترل، بازرسی، رزم شب
تقویت روحیه مقاومت	مقاومت، پایداری، ساخته شدن، صرفه جویی، روحیه
ابتکار و خلاقیت	تولید سلاح و تجهیزات جدید، تاکتیک‌های جدید، استفاده از نیروی انسانی، تغییر در سلاح و تجهیزات
ارزش‌ها	ایثار، فداکاری، دلیری، شجاعت، شهادت، رشادت، گذشت، مردانگی، آمادگی کمک به جبهه، آزادی، غیور، خداخواهی، خطرپذیری، بی باک و نترس، حماسه آفریدن، داوطلبی برای جنگ، شهادت طلبی
اسارت	زندان، وضعیت اسیران، نوع گرفتاری، شکنجه، زندان انفرادی، زندگی در اسارت، آزاد شدن اسیران، بازگشت اسیران، استقبال از اسیران، زندگی پس از اسارت، اردوگاه اسیران، آزادی، اسیر، آزاده، رهایی، فرار، مبادله اسیران
خودکفایی	ساخت موشک، ساخت ادوات جنگی، تغذیه، پوشاک، دارو، نیرو، ساخت تجهیزات
دفاع اسلامی، ملی و انسانی	دفاع از ناموس، دفاع از مرزهای کشور، دفاع از نظام و انقلاب اسلامی، ایجاد امنیت برای مردم
آسیب‌های انسانی (فردی)	شهادت، جان دادن، کشته شدن، شهید شدن، آواره، مجروح، زخمی، جانباز شدن، قطع عضو، مهاجرت، قتل عام، شیمیایی شدن، ترکش خوردن، داغ‌دار شدن، خونین شدن، گلگون شدن، صدمه دیدن
خسارت‌های اقتصادی	تصرف شهرها، تخریب شهرها، زمین‌های کشاورزی، معادن و کارخانجات، ادوات جنگی و غیر جنگی، بیکاری، گرانی، تورم، محاصره اقتصادی، انفجار پالایشگاه‌ها و فرودگاه‌ها، گلوله باران، بمباران و موشک باران شهرها
خسارت‌های اجتماعی	جنگ‌زدگی، مهاجرت، تعارض‌های فرهنگی، کوپنی شدن، جیره‌بندی، آلودگی آب‌ها و زمین‌های کشاورزی، آلودگی زیست محیطی، آوارگی، چادر نشینی
خیانت‌ها	ستون پنجم، جاسوسی، مزدور، نرساندن غذا و مهمات، خیانت، آلوده‌سازی غذا، توطئه، دسیسه، نیرنگ، فریب، کشورهای حامی عراق، افراد مهم حامی عراق

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

با عنایت به روش اجرای پژوهش و عدم استفاده از نمونه‌گیری و نیز بررسی تمامی بیست و چهار جلد کتاب درسی با چهار عنوان درس فارسی، دینی، علوم اجتماعی و تاریخ دوره‌های ابتدایی و راهنمایی، تحلیل آماری داده‌های پژوهش در سطح توصیفی انجام شد و شاخص‌های

به طور همزمان و مجزا در اختیار متخصص تحلیل محتوای قرار داده شد تا چند واحد درسی برخی از کتاب‌ها را تحلیل کند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های همزمان را پژوهش‌گر اصلی و متخصص مذکور، محاسبه کردند و نتیجه حاصله مبین ضریب همبستگی ۰/۷۹۸ بوده است.

درسی تعلیمات دینی دوره ابتدایی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوره راهنمایی ۱۴۹ مورد است. در بین کتاب‌های تعلیمات دینی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوره ابتدایی و راهنمایی، در کتاب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی سال دوم راهنمایی با ۵۲/۳ درصد فراوانی، بیش‌ترین توجه به مفاهیم دفاع مقدس شده است و در همین حال در کتاب‌های تعلیمات دینی دوم و چهارم ابتدایی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی سوم راهنمایی به موضوع دفاع مقدس هیچ‌گونه توجهی نشده است. به عبارت دیگر می‌توان گفت در چهار کتاب از هفت کتاب تعلیمات دینی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است.

میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های تعلیمات دینی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوره ابتدایی و راهنمایی ۲۱ مورد است، در این میان لذا کتاب‌های تعلیمات دینی پنجم ابتدایی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی اول و دوم راهنمایی بالاتر از میانگین و کتاب تعلیمات دینی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی بقیه پایه‌ها، پایین‌تر از میانگین قرار دارند. بیش‌ترین توجه به محور واژه‌ها و اصطلاحات با ۳۶/۲ درصد و کم‌ترین توجه به دو محور خیانت‌ها و اسارت با ۰/۶ درصد بوده است. به پنج محور تقویت روحیه مقاومت، ابتکار و خلاقیت، خودکفایی، خسارت‌های اقتصادی و خسارت‌های اجتماعی هیچ‌گونه توجهی نشده است (جدول ۳ و ۶).

نتایج بررسی سؤال سوم پژوهش

سؤال سوم پژوهش: «به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی اجتماعی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟»

بر اساس نتایج جدول شماره چهار و شش، مجموع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با دفاع مقدس در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی ۱۸۱ مورد است. در بین کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی، در کتاب تعلیمات اجتماعی پنجم ابتدایی با ۴۹/۷ درصد فراوانی بیش‌ترین توجه و در کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی با ۰/۶ درصد، کم‌ترین توجه را به مفاهیم دفاع مقدس داشته است بنابراین تمامی شش جلد کتاب تعلیمات اجتماعی به مفاهیم دفاع مقدس

گرایش مرکزی و پراکندگی مانند فراوانی، درصد، میانگین، رتبه‌بندی و جداول توصیفی مورد استفاده قرار گرفت.

نتایج پژوهش

در این قسمت، نتایج بررسی سؤال‌های پژوهش به تفکیک شرح داده شده‌اند:

نتایج بررسی سؤال اول پژوهش

سؤال اول پژوهش: «به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی فارسی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟»

بر اساس نتایج جدول شماره دو، مجموع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با دفاع مقدس در کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی و راهنمایی ۴۸۶ مورد بوده است. در بین کتاب‌های مذکور، در کتاب فارسی سال دوم راهنمایی با ۴۹/۴ درصد فراوانی، بیش‌ترین توجه به مفاهیم دفاع مقدس شده است، در حالی که در کتاب فارسی سال دوم ابتدایی هیچ‌گونه توجهی به مفاهیم دفاع مقدس نشده است به عبارت دیگر، در هفت کتاب از هشت کتاب فارسی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است (جدول ۲). میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی و راهنمایی ۶۱ مورد است، در بین آن‌ها، کتاب‌های فارسی دوم راهنمایی و چهارم ابتدایی، بالاتر از میانگین و کتاب‌های فارسی سایر پایه‌ها، پایین‌تر از میانگین قرار دارند. در محورهای مفهومی تحلیل شده به مؤلفه‌های محور واژه‌ها و اصطلاحات با ۳۶ درصد بیش‌ترین توجه به مؤلفه‌های محور خسارت‌های اجتماعی با ۰/۴ درصد کم‌ترین توجه شده است، به دو محور ابتکار و خلاقیت و خودکفایی و مؤلفه‌های آن نیز هیچ‌گونه توجهی نشده است (جدول ۲).

نتایج بررسی سؤال دوم پژوهش

سؤال دوم پژوهش: «به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی دینی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟»

بر اساس نتایج جدول شماره سه و شش، مجموع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با دفاع مقدس در کتاب‌های

جدول ۲: نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی و راهنمایی به لحاظ توجه به مفاهیم دفاع مقدس

پایه و دوره تحصیلی	عنوان درس	نوع طرح در کتاب	فراوانی مؤلفه‌ها	درصد فراوانی مؤلفه‌ها	محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
اول ابتدایی	ایران، خانه ما	به صورت شعر همراه با تصویر	۴	۰/۸			
سوم ابتدایی	عید نوروز مشکلی که آسان بود	به صورت نثر و مصور به صورت نثر و نقل فیلمی از تلویزیون	۴۰	۸/۲	واژه‌ها و اصطلاحات نیروهای درگیر	۱۷۵	۳۶
	ای ایران، ای وطن	به صورت نثر همراه با تصویر			ادوات و تجهیزات نظامی دانش، مهارت و مدیریت	۷۲	۱۴/۸
	نوجوان بسیجی دو کاج	به صورت نثر همراه با تصویر (شهید فهمیده)			دفاع (جنگ)	۴۸	۹/۸
چهارم ابتدایی	جهاد سازندگی غذای مسلمان‌ها	به صورت شعر داخل تمرین به صورت نثر همراه با تصویر	۱۲۲	۲۵/۱	ارزش‌ها دفاع از ارزش‌های	۱۷	۳/۴
	را انبار نکنید	به صورت نثر			تقویت روحیه مقاومت	۱۱	۲/۲
پنجم ابتدایی	ای ایران، ای سرزمین دلیران اشک یتیم حضور لاله‌ها	به صورت نثر همراه با تصویر به صورت شعر (داخل تمرین) به صورت شعر همراه با تصویر	۵۹	۱۲/۱	اسلامی، ملی و انسانی آسیب‌های انسانی (فردی) خسارت‌های اقتصادی خسارت‌های اجتماعی	۱۲	۲/۴
					خیانت‌ها	۷	۱/۴
					اسارت	۷	۱/۴
						۳۹	۸
اول راهنمایی	صفت آزادگان همچون پرستوها سرزمین افتخار و حماسه	به صورت شعر داخل تمرین به صورت نثر به صورت نثر	۱۵	۳/۱			
دوم راهنمایی	زنگ انشاء اسوه مقاومت و ایثار فرمانده من شعر دماوند سرزمین طلای سیاه بهاران آبدار سیاحتی دیگر در غرب علم چیست	به صورت شعر نو به صورت نثر همراه با تصویر به صورت نثر به صورت شعر داخل پیام‌وزیم (شهید تندگویان) به صورت نثر به صورت نثر به صورت نثر به صورت نثر داخل تمرین	۲۴۰	۴۹/۴			
	نصیحت بی غرض ای به هنر سرمه چشم جهان خوی مردان خدا	به صورت شعر فقط داخل تمرین به صورت نثر به صورت نثر فقط داخل تمرین	۶	۱/۲			
	جمع	-	۴۸۶	۱۰۰	جمع	۴۸۶	۱۰۰

جدول ۳: نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات دینی دوره ابتدایی و راهنمایی به لحاظ توجه به مفاهیم دفاع مقدس

پایه و دوره تحصیلی	عنوان درس	نوع طرح در کتاب	فراوانی مؤلفه‌ها	درصد فراوانی مؤلفه‌ها	محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
سوم ابتدایی	باغ سرخ و سبز قرآن پیام خدا	به صورت شعر	۴	۲/۷	واژه‌ها و اصطلاحات	۵۴	۳۶/۲
		همراه با تصویر			نیروهای درگیر	۲۳	۱۵/۴
پنجم ابتدایی	پاسداری از دین و قرآن	به صورت نثر همراه			ادوات و تجهیزات نظامی دانش، مهارت و مدیریت	۸	۵/۳
		با تصویر	۲۷	۱۸/۱	دفاع (جنگ)	۲۶	۱۷/۴
		به صورت نثر همراه با تصویر			ارزش‌ها دفاع از ارزش‌های	۷	۴/۶
اول راهنمایی	برداشت محصول انتقال به جهان آخرت	به صورت نثر	۴۰	۲۶/۸	اسلامی، ملی و انسانی	۸	۵/۳
		به صورت نثر			آسیب‌های انسانی (فردی)	۲۱	۱۴
دوم راهنمایی	بسیج امت بزرگ اسلامی	به صورت نثر همراه با تصویر	۷۸	۵۲/۳	خیانت‌ها	۱	۰/۶
		به صورت نثر			اسارت	۱	۰/۶
جمع	-	-	۱۴۹	۱۰۰	جمع	۱۴۹	۱۰۰

توجه شده است. میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی ۳۰ مورد است. در این میان، کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سوم و پنجم ابتدایی بالاتر از میانگین و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی بقیه پایه‌ها، پایین‌تر از میانگین قرار دارند. از محورهای تحلیل شده بیش‌ترین توجه به محور واژه‌ها و اصطلاحات با ۵۶/۳ درصد و کم‌ترین توجه به محور ادوات و تجهیزات نظامی با ۱/۱ درصد بوده است. به سه محور ابتکار و خلاقیت، خودکفایی و خسارت‌های اجتماعی هیچ‌گونه توجهی نشده است (جدول ۵ و ۶).

نتایج بررسی سؤال پنجم پژوهش

سؤال پنجم پژوهش: «به چه میزان در مجموع محتوای کتاب‌های درسی چهارگانه مورد بررسی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟».

بر اساس نتایج جداول شماره ۶، ۷ و ۸، مجموع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با دفاع مقدس در چهار کتاب درسی مورد بررسی ۹۰۳ مورد است. در بین کتاب‌های مورد بررسی، کتاب فارسی با ۵۳/۸ درصد فراوانی بیش‌ترین توجه و کتاب تاریخ با ۹/۶ درصد کم‌ترین توجه را به مفاهیم دفاع مقدس داشته‌اند. کتاب‌های تعلیمات دینی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی ۱۶/۵ درصد و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی ۲۰ درصد از فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های درسی مورد بررسی بر حسب چهار عنوان کتاب، ۲۲۶ مورد است

توجه شده است. میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی ۳۰ مورد است. در این میان، کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سوم و پنجم ابتدایی بالاتر از میانگین و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی بقیه پایه‌ها، پایین‌تر از میانگین قرار دارند. از محورهای تحلیل شده بیش‌ترین توجه به محور واژه‌ها و اصطلاحات با ۵۶/۳ درصد و کم‌ترین توجه به دو محور؛ خیانت‌ها و خسارت‌های اجتماعی با مجموع ۰/۵ درصد بوده است. در ضمن به سه محور ابتکار و خلاقیت، خودکفایی و اسارت هیچ‌گونه توجهی نشده است (جدول ۴ و ۶).

نتایج بررسی سؤال چهارم پژوهش

سؤال چهارم پژوهش: «به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ پایه‌های مختلف دوره راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است؟».

بر اساس نتایج جدول شماره پنج و شش، مجموع فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با دفاع مقدس در کتاب‌های درسی تاریخ دوره ابتدایی و راهنمایی ۸۷ مورد است. در بین کتاب‌های تاریخ دوره راهنمایی فقط در کتاب تاریخ سوم راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است. از محورهای

جدول ۴: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی به لحاظ توجه به مفاهیم دفاع مقدس

پایه و دوره تحصیلی	عنوان درس	نوع طرح در کتاب	فراوانی مؤلفه‌ها	درصد فراوانی مؤلفه‌ها	محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
سوم ابتدایی	بهشت زهرا	تصویر	۷۱	۳۹/۲	واژه‌ها و اصطلاحات	۱۰۲	۵۶/۳
	نامه‌ای به دوست	تصویر			نیروهای درگیر	۲۶	۱۴/۳
	ثبت نام در مدرسه	تصویر			ادوات و تجهیزات نظامی	۳	۱/۶
چهارم ابتدایی	جهت‌های جغرافیایی را چگونه پیدا می‌کنند	تصویر	۱	۰/۶	دانش، مهارت و مدیریت دفاع (جنگ)	۳	۱/۶
	انتقال شکوهمند اسلامی ایران ایثار	تصویر			تقویت روحیه مقاومت	۳	۱/۶
پنجم ابتدایی	تحمل سختی‌ها و مشکلات در خانواده رهبری در خانواده	تصویر	۹۰	۴۹/۷	ارزش‌ها دفاع از ارزش‌های اسلامی، ملی و انسانی	۲۳	۱۲/۷
	انقلاب شکوهمند اسلامی ایران ایثار	تصویر			آسیب‌های انسانی (فردی)	۴	۲/۲
اول راهنمایی	خانواده و موسسه پست نیاز به همدلی	تصویر	۵	۲/۸	خسارت‌های اقتصادی	۱۱	۶
	انواع حکومت‌ها	تصویر			خسارت‌های اجتماعی	۴	۲/۲
دوم راهنمایی	فعالیت	تصویر	۱۰	۵/۵	خیانت‌ها	۱	۰/۵
سوم راهنمایی	به صورت نثر	تصویر			جمع	۱	۰/۵
جمع	-	-	۱۸۱	۱۰۰	جمع	۱۸۱	۱۰۰

جدول ۵: نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره ابتدایی و راهنمایی به لحاظ توجه به مفاهیم دفاع مقدس

پایه و دوره تحصیلی	عنوان درس	نوع طرح در کتاب	فراوانی مؤلفه‌ها	درصد فراوانی مؤلفه‌ها	محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
اول راهنمایی	-	-	-	-	واژه‌ها و اصطلاحات	۴۴	۵۰/۵
دوم راهنمایی	-	-	-	-	نیروهای درگیر	۱۳	۱۴/۹
سوم راهنمایی	انقلاب اسلامی پس از پیروزی	به صورت نثر همراه با تصویر	۸۷	۱۰۰	ادوات و تجهیزات نظامی	۱	۱/۱
					دانش، مهارت و مدیریت دفاع (جنگ)	۶	۶/۸
جمع	****	****	۸۷	۱۰۰	تقویت روحیه مقاومت	۲	۲/۲
					ارزش‌ها دفاع از ارزش‌های اسلامی، ملی و انسانی	۴	۴/۵
					آسیب‌های انسانی (فردی)	۲	۲/۲
					خسارت‌های اقتصادی	۵	۵/۷
					خیانت‌ها اسارت	۴	۴/۵
جمع	****	****	۸۷	۱۰۰	جمع	۸۷	۱۰۰

جدول ۶: رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی به مفاهیم دفاع مقدس بر حسب کتاب/پایه/دوره

رتبه	درصد	فرآوانی	محو‌راه‌های مفهومی	رتبه	درصد	فرآوانی	نوع طرح در کتاب	عنوان درس	کتاب/ پایه و دوره تحصیلی
میزان توجه	فرآوانی	میزان توجه	مؤلفه	میزان توجه	مؤلفه	مؤلفه‌ها			
اول	۴۱/۵	۳۷۵	واژه‌ها و اصطلاحات	چهاردهم	۰/۴	۴	به صورت شعر همراه با تصویر	ایران، خانه ی ما	فارسی اول ابتدایی
دوم	۱۴/۸	۱۳۴	نیروهای درگیر				به صورت نثر و مصور	عید نوروز	
پنجم	۶/۶	۶۰	ادوات و تجهیزات نظامی دانش، مهارت و مدیریت				به صورت نثر و نقل فیلمی	مشکلی که آسان بود	فارسی سوم ابتدایی
ششم	۵/۷	۵۲	دفاع (جنگ)	هشتم	۴/۴	۴۰	از تلویزیون	ای ایران، ای وطن	
نهم	۱/۷	۱۶	تقویت روحیه مقاومت				به صورت نثر همراه با تصویر		
سوم	۱۰/۸	۹۸	ارزش ها						
			دفاع از ارزش‌های اسلامی، ملی و انسانی				به صورت نثر همراه با تصویر (شهید فهمیده)	نوجوان بسجی دو کاج	فارسی چهارم ابتدایی
چهارم	۷/۳	۶۶	آسیب‌ها ی انسانی (فردی)	دوم			به صورت شعر داخل تمرین	جهاد سازندگی	
نهم	۱/۷	۱۶	خسارت های اقتصادی				به صورت نثر همراه با تصویر	غذای مسلمانها را انبار نکنید	
یازدهم	۳/۳	۳	خسارت های اجتماعی		۱۳/۵	۱۲۲	به صورت نثر		
دهم	۱/۴	۱۳	خیانت ها				به صورت نثر همراه با تصویر	ای ایران، ای سرزمین دلیران اشک یتیم حضور لاله ها	فارسی پنجم ابتدایی
هفتم	۴/۸	۴۴	اسارت				به صورت شعر (داخل تمرین)		
دوازدهم	-	-	ابتکار و خلاقیت	هفتم	۶/۵	۵۹	به صورت شعر همراه با تصویر		
دوازدهم	-	-	خودکفایی						
							به صورت شعر داخل تمرین	صفت آزادگان همچون پرستوها سرزمین افتخار و حماسه	فارسی اول راهنمایی
				دهم	۱/۷	۱۵	به صورت نثر		
							به صورت نثر		
							به صورت شعر نو	زنگ انشاء	
							به صورت نثر همراه با تصویر	اسوه مقاومت و ایثار	
							به صورت نثر	فرمانده من	
							به صورت شعر داخل	شعر دماوند	فارسی دوم راهنمایی
				اول	۲۶/۶	۲۴۰	به صورت شعر داخل	سرزمین طلای سیاه	
							بیاموزیم (شهید تندگویان)	بهاران آیدر	
							به صورت نثر	سیاحتی دیگر در غرب ایران	
							به صورت نثر	علم چیست	
							به صورت نثر داخل تمرینها		
							به صورت شعر فقط داخل تمرین	نصیحت بی غرض ای به هنر سرمه چشم جهان خوی مردان خدا	فارسی سوم راهنمایی
				دوازدهم	۰/۷	۶	به صورت نثر		
							به صورت نثر فقط داخل تمرین		
							به صورت شعر همراه با تصویر	باغ سرخ و سبز قرآن پیام خدا	تعلیمات دینی سوم ابتدایی
				چهاردهم	۰/۴	۴	به صورت تصویر		
							به صورت نثر همراه با تصویر	پاسداری از دین و قرآن	تعلیمات دینی پنجم ابتدایی
				نهم	۳	۲۷	به صورت نثر همراه با تصویر	بر بال رنگین کمان	

ادامه جدول در صفحه بعد ←

ادامه جدول ۶:

تعلیمات دینی اول راهنمایی	برداشت محصول انتقال به جهان آخرت	به صورت نثر به صورت نثر	۴۰	۴/۴	هشتم
تعلیمات دینی دوم راهنمایی	بسیج امت بزرگ اسلامی	به صورت نثر همراه با تصویر به صورت نثر	۷۸	۸/۶	پنجم
تعلیمات اجتماعی سوم ابتدایی	بهشت زهرا نامه‌ای به دوست ثبت نام در مدرسه	به صورت نثر همراه با تصویر به صورت نثر تصویر	۷۱	۷/۹	ششم
تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی	جهت‌های جغرافیایی را چگونه پیدا می‌کنند	به صورت نثر و داخل شکل	۱	۰/۱	پانزدهم
تعلیمات اجتماعی پنجم ابتدایی	انقلاب شکوهمند اسلامی ایران اینار	به صورت نثر همراه با تصویر به صورت نثر همراه با تصویر	۹۰	۱۰	سوم
تعلیمات اجتماعی اول راهنمایی	تحمل سختی‌ها و مشکلات در خانواده رهبری در خانواده	به صورت نثر به صورت نثر	۵	۰/۶	سیزدهم
تعلیمات اجتماعی دوم راهنمایی	خانواده و مؤسسه پست نیاز به همدلی	به صورت نثر داخل فعالیت به صورت نثر داخل تصویر به صورت نثر	۱۰	۱/۱	یازدهم
تعلیمات اجتماعی سوم راهنمایی	انواع حکومت‌ها	به صورت نثر	۴	۰/۴	چهاردهم
تاریخ سوم راهنمایی	انقلاب اسلامی پس از پیروزی	به صورت نثر همراه با تصویر	۸۷	۹/۶	چهارم
مجموع ۱۸ کتاب	۴۶ درس	****	۹۰۳	۱۰۰	*** جمع
			۹۰۳	۱۰۰	****

جدول ۷: رتبه‌بندی توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی از نظر توجه به مفاهیم دفاع مقدس بر حسب نوع کتاب درسی

رتبه میزان توجه	درصد فراوانی	فراوانی	درس
اول	۵۳/۸	۴۸۶	فارسی
سوم	۱۶/۵	۱۴۹	دینی
دوم	۲۰	۱۸۱	اجتماعی
چهارم	۹/۶	۸۷	تاریخ
-	۱۰۰	۹۰۳	جمع

در بین کتاب بیست و چهار درسی مورد بررسی، در کتاب فارسی دوم راهنمایی با ۲۶/۶ درصد بیش‌ترین توجه به مفاهیم دفاع مقدس شده است و در همین حال در شش

و در این میان کتاب فارسی بالاتر از میانگین بوده است. رتبه‌بندی کتاب‌ها نیز به ترتیب شامل فارسی، اجتماعی، دینی و تاریخ است (جدول ۶ و ۷).

و مفاهیم دفاع مقدس در بیست و چهار عنوان کتاب درسی شامل فارسی، دینی، اجتماعی و تاریخ دوره‌های ابتدایی و راهنمایی انجام شده است. نتایج حاصل از بررسی سؤالات پژوهش نشان داد:

۱. کتاب های فارسی نسبت به سایر کتاب‌های مورد بررسی در مجموع رتبه اول را به لحاظ توجه به محورها و مفاهیم دفاع مقدس به خود اختصاص داده‌اند و حتی بیش‌ترین توجه به این مفاهیم نیز در کتاب فارسی سال دوم راهنمایی و فارسی چهارم ابتدایی بوده است. نتایج مذکور با نتایج پژوهش‌های دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی [۲۴] و پژوهش ربانی [۲۳ و ۷] هم‌خوان و با نتایج پژوهش صباغیان [۹] مغایر بوده است.

در مجموع هفت کتاب از هشت کتاب فارسی به مفاهیم دفاع مقدس توجه کرده‌اند. در کتاب‌های مذکور به دوازده محور از چهارده محور و مؤلفه‌های مفهومی آن توجه داشته‌اند. در مجموع کتاب‌های مذکور، نسبت به سایر کتاب‌های تحلیل شده به نحو مطلوب‌تری به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است، هرچند در برخی از این کتاب از جمله کتاب فارسی دوم ابتدایی در درس «نامه‌ای از یک کودک فلسطینی» یا درس «دوازدهم فروردین روز جمهوری اسلامی»، نیز مؤلفان می‌توانستند به مفاهیم دفاع مقدس اشاره مستقیم‌تری داشته باشند.

بیش‌ترین توجه شامل مؤلفه های محور واژه‌ها و اصطلاحات و کم‌ترین توجه به مؤلفه‌های محور خسارت‌های اجتماعی بوده است.

جلد کتاب با عنوان‌های فارسی و تعلیمات دینی دوم ابتدایی، تعلیمات دینی چهارم ابتدایی، تاریخ اول و دوم راهنمایی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی سوم راهنمایی هیچ‌گونه توجهی به مفاهیم و پیام‌های هشت سال دفاع مقدس نشده است. رتبه‌بندی کتاب های درسی مذکور براساس توجه به مفاهیم دفاع مقدس در جدول شماره شش آمده است (جدول ۶).

در بین کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی، در کتاب‌های درسی پایه دوم راهنمایی با ۳۶/۳ درصد، بیش‌ترین توجه و در کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی هیچ‌گونه توجهی به مفاهیم دفاع مقدس نشده است. رتبه‌بندی توجه به مفاهیم دفاع مقدس به ترتیب پایه‌های تحصیلی شامل دوم راهنمایی، پنجم ابتدایی، چهارم ابتدایی، سوم ابتدایی، اول راهنمایی، اول ابتدایی و دوم ابتدایی بوده است (جدول ۸).

بیش‌ترین توجه کتاب‌های درسی به محور واژه‌ها و اصطلاحات با ۴۱/۵ درصد و کم‌ترین توجه به محور خسارت‌های اجتماعی با ۰/۳ درصد بوده و به دو محور ابتکار و خلاقیت و خودکفایی توجهی نشده است. رتبه‌بندی کتاب های درسی مذکور از نظر توجه به محورهای مفهومی دفاع مقدس در جدول شماره شش آمده است (جدول ۶).

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به محورها

جدول ۸: رتبه‌بندی کتاب های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی از نظر میزان توجه به مفاهیم دفاع مقدس، بر حسب پایه / دوره

رتبه	فارسی		دینی		اجتماعی		تاریخ		جمع	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اول ابتدایی	۴	۸	-	-	-	-	-	-	۴	۴
دوم ابتدایی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
سوم ابتدایی	۴۰	۸/۲	۴	۲/۷	۷۱	۳۹/۲	-	-	۱۱۵	۱۲/۷
چهارم ابتدایی	۱۲۲	۲۵/۱	-	-	۱	۶	-	-	۱۲۳	۱۳/۶
پنجم ابتدایی	۵۹	۱۲/۱	۲۷	۱۸/۱	۹۰	۴۹/۷	-	-	۱۷۶	۱۹/۵
اول راهنمایی	۱۵	۳/۱	۴۰	۲۶/۸	۵	۲/۸	-	-	۶۰	۶/۶
دوم راهنمایی	۲۴۰	۴۹/۴	۷۸	۵۲/۳	۱۰	۵/۵	-	-	۳۲۸	۳۶/۳
سوم راهنمایی	۶	۱/۲	-	-	۴	۲/۲	۸۷	۱۰۰	۹۷	۱۰/۷
جمع	۴۸۶	۱۰۰	۱۴۹	۱۰۰	۱۸۱	۱۰۰	۸۷	۱۰۰	۹۰۳	۱۰۰

۴. کتاب‌های تاریخ، رتبه آخر توجه به مفاهیم دفاع مقدس را به خود اختصاص داده‌اند و به نسبت سایر کتاب‌های درسی، در آن‌ها به خوبی به مفاهیم دفاع مقدس توجه نشده است، هر چند در کتاب تاریخ سال سوم راهنمایی به خوبی به این مفاهیم توجه شده است. نتایج مذکور با نتایج پژوهش صباغیان [۹] هم‌خوان است. بیش‌ترین توجه به محور واژه‌ها و اصطلاحات و کم‌ترین توجه به محور ادوات و تجهیزات نظامی بوده است

۵. مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در خصوص میزان توجه به مفاهیم دفاع مقدس در چهار کتاب درسی مورد بررسی ۹۰۳ مورد است. کتاب‌های فارسی بیش‌ترین توجه و تاریخ کم‌ترین توجه را به خود اختصاص داده‌اند. ۶. در کتاب‌های درس مورد بررسی به محور واژه‌ها و اصطلاحات دفاع مقدس و کم‌ترین توجه به محور خسارت‌های اجتماعی آن بوده است. هم‌چنین به مؤلفه‌های دو محور ابتکار و خلاقیت و خودکفایی هیچ توجهی نشده است. در مجموع به ۸۵/۷ درصد محورهای مورد بررسی و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با آن‌ها توجه شده است.

۷. بیش‌ترین توجه به محورها و مؤلفه‌های مفهومی دفاع مقدس به ترتیب در کتاب‌های پایه دوم راهنمایی، پنجم ابتدایی، چهارم ابتدایی، سوم ابتدایی، سوم راهنمایی، اول راهنمایی، اول ابتدایی و دوم ابتدایی بوده است. به عبارت دیگر، کتاب فارسی دوم راهنمایی بیش‌ترین توجه را داشته که با نتایج پژوهش ربانی [۲۳] هم‌خوان است.

۸. در شش کتاب فارسی و تعلیمات دینی دوم ابتدایی، تعلیمات دینی چهارم ابتدایی، تاریخ اول و دوم راهنمایی، فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی سوم راهنمایی هیچ‌گونه توجهی به محورها و مؤلفه‌های مفهومی دفاع مقدس نشده است. می‌توان گفت که در مجموع در ۷۵ درصد از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی به محورها و مؤلفه‌های مفهومی دفاع مقدس توجه شده است.

پیشنادهای تحقیق

۱. برنامه ریزان درسی می‌توانند از یافته‌های پژوهش حاضر برای شناسایی محورها و مؤلفه‌های مفهومی دفاع مقدس و نیز انتخاب محتوای متناسب‌تر برای توسعه

۲. کتاب‌های تعلیمات دینی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوره ابتدایی و راهنمایی به لحاظ توجه به مفاهیم دفاع مقدس رتبه سوم را به خود اختصاص داده‌اند. نتایج مذکور با نتایج پژوهش‌های دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی [۲۴]، و پژوهش ربانی [۲۲ و ۲۷] هم‌خوان و با نتایج پژوهش صباغیان [۹] مغایر بوده است. در بین کتاب‌های مذکور، در کتاب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی سال دوم راهنمایی بیش‌ترین توجه به مفاهیم دفاع مقدس شده است، در حالی که در کتاب‌های تعلیمات دینی دوم و چهارم ابتدایی و فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی سوم راهنمایی به موضوع دفاع مقدس هیچ‌گونه توجهی نشده است. مؤلفان می‌توانستند در برخی از کتاب‌های فوق از جمله کتاب تعلیمات دینی دوم ابتدایی در درس «حضرت علی کودکان را دوست داشت» و در کتاب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوم راهنمایی طی درس‌های «بسج و امت بزرگ اسلامی»، به مفاهیم دفاع مقدس اشاره مطلوب‌تری داشته باشند. بیش‌ترین توجه در کتاب‌های مذکور به محور واژه‌ها و اصطلاحات و کم‌ترین توجه به دو محور خیانت‌ها و اسارت بوده است و به بقیه محورهای مفهومی هیچ‌گونه توجهی نشده است.

۳. کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی رتبه دوم توجه به مفاهیم دفاع مقدس را به خود اختصاص داده‌اند. نتایج مذکور با نتایج پژوهش‌های دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی [۲۴]، و پژوهش ربانی [۲۳ و ۲۷] هم‌خوان بوده است. در بین کتاب‌های مذکور، در کتاب تعلیمات اجتماعی پنجم ابتدایی بیش‌ترین توجه و در کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی کم‌ترین توجه به این مفاهیم شده است. در تمامی شش عنوان کتاب تعلیمات اجتماعی به مفاهیم دفاع مقدس توجه شده است. پس از تحقیقات ربانی و دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، تغییراتی در کمیت محتوای کتاب‌های درسی مذکور اعمال شد ولی باز هم به نظر می‌رسد در برخی از کتاب‌ها و درس‌ها از جمله در درس «گروه محلی» تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی و «نیاز به همدلی» در تعلیمات اجتماعی سال دوم راهنمایی، امکان اشاره مستقیم‌تر به مفاهیم دفاع مقدس وجود دارد. بیش‌ترین توجه به محور واژه‌ها و اصطلاحات و کم‌ترین توجه به دو محور خیانت‌ها و خسارت‌های اجتماعی بوده است

۵. روند یافته‌های حاضر مبین ناهمگونی در عملکرد گروه‌های مختلف مؤلف کتاب‌های درسی و عدم توالی محتوا یک عنوان درسی در پایه‌های مختلف و نیز در بین نتایج کار گروه مؤلفان دروس مختلف بوده است، به طوری که از باب نمونه مؤلفان کتاب درسی فارسی این مبحث را در پایه اول ابتدایی مطرح و در پایه دوم ابتدایی رها کرده‌اند، سپس تا سوم راهنمایی آن را ادامه داده‌اند؛ یا در درس دینی، این مبحث در پایه سوم ابتدایی شروع و در پایه چهارم رها شده است، سپس از پنجم ابتدایی ادامه یافته است و جالب این که در کتاب تعلیمات اجتماعی ملاحظه مفاهیم دفاع مقدس از سوم ابتدایی آغاز شده است ولی در کتاب تاریخ، مفاهیم فوق از سوم راهنمایی شروع و در تمامی سال‌های پیشین از آن غفلت شده است (جدول ۸). بنابراین لازم است درخصوص اصلاح روند توجه به مؤلفه‌های دفاع مقدس در کتاب‌های درسی اقدام و نوعی همگونی بین گروه‌های برنامه‌ریزی دروس مختلف برقرار شود، زیرا مختصات رشدی دانش‌آموزان مذکور به عنوان عامل اساسی طرح محتوا برای دانش‌آموزان، در این گروه‌ها مشترک بوده است.

۶. انتظار می‌رفت، کتاب‌های درسی تاریخ و تعلیمات اجتماعی توجه شایسته‌ای به مؤلفه‌های مورد بررسی داشته باشند، اما در طول پژوهش مشخص شد که این کتاب‌ها در مرتبه چهارم و دوم قرار دارند، لذا شایسته است دست‌اندرکاران کتاب‌های درسی مذکور و به خصوص کتاب درسی تاریخ، حداقل در حد نام این درس، بیش از پیش به این رویداد خطیر اجتماعی توجه کنند.

۷. از آن‌جا که بین پایه‌های مختلف دوره ابتدایی و راهنمایی، در کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی هیچ توجهی به مؤلفه‌های مذکور نشده است، در حالی که در سال اول نمونه‌هایی از توجه به مفاهیم دفاع مقدس حداقل در کتاب درسی فارسی وجود دارد، شایسته است که دست‌اندرکاران تألیف کتاب‌های درسی در خصوص پیوستگی محتوای این کتاب‌ها اقدام و در حد مناسب به تکمیل مطالب درسی آن‌ها همت گمارند.

۸. صرف نظر از اسم و عنوان کتاب‌های درسی امکان آن وجود دارد که حتی در درس‌هایی مثل ریاضی، علوم تجربی، حرفه و فن و غیره نیز، در حد بضاعت محتوای

شناخت دانش‌آموزان مدارس ابتدایی و راهنمایی استفاده کنند.

۲. داده‌های جامع این پژوهش درباره تفکیک تحلیل بر اساس کتاب درسی، عنوان درس، چگونگی بیان محتوا در کتاب درسی، مشخص شدن محور و مؤلفه‌های مفهومی، مجموعاً اطلاعات دقیقی برای پیگیری در اختیار کارشناسان تألیف کتاب‌های درسی قرار می‌دهد. کارشناسان تألیف دو عنوان کتاب تعلیمات اجتماعی و تاریخ که در پژوهش حاضر وضعیت مناسبی نداشته‌اند می‌توانند به خوبی از این یافته‌ها استفاده کنند.

۳. نتایج پژوهش مبین کاستی‌هایی در پاره‌ای از کتاب‌های درسی از جمله، تاریخ و تعلیمات اجتماعی و تا حدی در دو درس تعلیمات دینی و فارسی بوده است. در واقع کتاب‌های درسی مذکور به‌رغم این‌که از زمینه مناسبی برخوردار بوده‌اند، فاقد توجه شایسته به مؤلفه‌های دفاع مقدس هستند، لذا پیشنهاد می‌شود کتاب‌های درسی فوق مورد بازنگری قرار گردند و از این داده‌ها برای تکمیل محتوای آن‌ها استفاده شود. در این مورد برخی از دروس موجود از جمله؛ «نامه‌ای از یک کودک فلسطینی»، «دوازدهم فروردین روز جمهوری اسلامی» در کتاب فارسی دوم ابتدایی؛ «حضرت علی کودکان را دوست داشت» در تعلیمات دینی دوم ابتدایی؛ «بسیج» و «امت بزرگ اسلامی» در کتاب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوم راهنمایی؛ «گروه محلی» در کتاب تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی و «نیاز به همدلی» در کتاب تعلیمات اجتماعی سال دوم راهنمایی را می‌توان در اولین گام هدف قرار داد. نکته جالب این که در درس بسیج از کتاب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوم راهنمایی، نام درس بسیج است، ولی هیچ‌گونه اشاره‌ای به موضوع دفاع مقدس و نقش بسیج در این درس نشده است!

۴. از آن‌جا که همه درس‌های مورد بررسی به تعبیر صاحب‌نظران از درس‌هایی هستند که امکان توجه به حوزه دفاع مقدس در آن‌ها وجود دارد، پیشنهاد می‌شود، از کارشناسان تألیف کتاب‌های درسی فارسی که در این زمینه موفقیت زیادی داشته‌اند برای آشناسازی بیش‌تر سایر گروه‌های مؤلف کتاب‌های درسی با چگونگی توجه به مفاهیم دفاع مقدس در محتوای برنامه‌های درسی مذکور کمک گرفته شود.

کتاب‌های درسی و محدودیت حجم محتوای کتاب‌ها از دلایل عمده آن باشد، لذا شایسته است که با توجه به نتایج پژوهش حاضر، در حد مناسب به توسعه بهره‌گیری از محتوای کتاب‌ها و سایر کتاب‌های درسی برای اشاعه مفاهیم دفاع مقدس در کتاب‌های درسی دوره عمومی توجه شود.

این درس‌ها مواردی از مفاهیم دفاع مقدس در سؤال‌ها، مثال‌ها، خاطرات و داستان‌ها گنجانده شود.

۹. در مجموع به نظر می‌رسد اشاعه و انتقال مفاهیم دفاع مقدس در کتاب‌های درسی مورد بررسی، چنان‌چه باید جامعیت ندارد و شاید عدم اجرای تحلیل جامع پیرامون چگونگی توجه به مقوله مذکور در محتوای

منابع

۱. شگری، غالی (۱۳۶۶) ادب مقاومت، ترجمه محمد حسین روحانی، تهران، نشر نو.
۲. سنگری، محمد رضا (۱۳۷۷) ادبیات پایداری (مقاومت)، نامه پژوهش، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شماره نهم.
۳. آیتی، محمد ابراهیم (۱۳۵۹) تاریخ پیامبر اسلام، انتشارات دانشگاه تهران
۴. بوتول، گاستون (۱۳۷۴) جامعه شناسی جنگ، ترجمه هوشنگ فرخجسته، انتشارات علمی فرهنگی، چاپ دوم
۵. چینی فروشان، صمد (۱۳۷۶) نوجوانان و جوانان امروز درباره دفاع مقدس چه می‌دانند، مجله سروش شماره ۸۵۴
۶. کوثری، مسعود (۱۳۷۷) در آمدی بر جامعه شناسی ادبیات جنگ، نامه پژوهش، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شماره نهم.
۷. ربانی، جعفر (۱۳۷۷) دفاع مقدس در کتاب های درسی دانش آموزان، نامه پژوهش، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شماره نهم.
۸. ذاکر صالحی، غلام رضا (۱۳۷۷) رهیافتی نو در راهکارهای حفظ و ارتقای ارزش‌های دفاع مقدس، نامه پژوهش، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شماره نهم.
۹. صباغیان، زهرا (۱۳۸۴) معلم، دفاع مقدس و کتب درسی. نشریه نگاه وزارت آموزش و پرورش، شماره ۲۶۱ الی ۲۶۶.
۱۰. ملکی، حسن (۱۳۸۶) برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)، ویراست دوم، چاپ هشتم، مشهد، دانشگاه فردوسی، موسسه انتشارات پیام اندیشه
۱۱. تقی پور ظهیر، علی (۱۳۸۳) مقدمه‌ای بر برنامه ریزی آموزشی و درسی، تهران، انتشارات آگاه
12. Lewy, A. (1991) (Eds). The International Encyclopedia of curriculum. Oxford: Pergamon Press.
۱۳. خلخالی، مرتضی (۱۳۵۹) ویژگی‌های مطلوب کتاب درسی و اصول بررسی و ارزشیابی آن، تهران، نشریه نماد، شماره ۱۷، انتشارات مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی.
14. Marsh , C. (1992) Key Concepts For Understanding Curriculum. London ; Falmer press.
۱۵. فردانش، هاشم. (۱۳۷۲) مبانی نظری تکنولوژی آموزشی. تهران، سمت.
۱۶. مشایخ، فریده (۱۳۷۵) فرآیند برنامه ریزی آموزشی، تهران، انتشارات مدرسه.
۱۷. وه‌اوارد نیکلس، ادی (۱۳۶۸) راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی، ترجمه داریوش دهقان، تهران، قدیانی، ۱۳۶۸.
18. Connelly, F. M. and Clandinin, D.J (1991) Teachers as Curriculum planners. The Ontario institute For Studies in Education, Teachers College Columbia University.
19. Mc neil , J. (1996) Curriculum : A comprehensive introduction (5 th ed). N Y : Harpercollins College Publishers.
۲۰. فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۸۴) اصول برنامه‌ریزی درسی. تهران، انتشارات ایران زمین.
۲۱. صافی، احمد (۱۳۸۰) سازمان و اداره امور مدارس، تهران، انتشارات رشد.
۲۲. وزارت آموزش و پرورش (۱۳۸۰) مجموعه مصوبات شورایی عالی آموزش و پرورش در سال ۱۳۷۹.
۲۳. ربانی، جعفر (۱۳۶۵) ادبیات پایداری و دفاع مقدس در کتاب های درسی چاپ ۱۳۶۴ دانش آموزان، نامه پژوهش، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شماره نهم.
۲۴. دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتب درسی (۱۳۷۲) مروری بر آثار و ارزش‌های دفاع مقدس در کتاب های درسی.
۲۵. معتمد علیخانی، ناصر (۱۳۷۹) تأثیر هشت ساله جنگ تحمیلی بر واژگان زبان فارسی و به وجود آمدن اصلاحات و تغییرات جدید در دوره دفاع مقدس ۱۳۶۷-۱۳۵۹. تهران، دانشگاه تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی.
26. Berelson, B. (1982) Content Analysis in Communication Research, Glencoe, Ill., The Free Press.